

TÜRKÇENİN TARİHİ GRAMERİNİN HAZIRLANMASINDA YENİ METOTLAR

GYÖRGY HAZAI

Her şeyden önce, bu mütevazı tebliğimin esas olarak bir çalışma raporu sayılabileceğini ifade etmek isterim. Bu raporda, başında bulunduğum araştırma grubunda yapılan çalışmaları tanıtmak arzusundaım. Bu araştırma grubu, Macar Bilimler Akademisinin himayesinde ve onun desteğiyle çalışmalarını yürütüyor. Hedefi, gerek dil bilimi gerek tarih bilimi alanlarında Türkoloji araştırmalarını sürdürmektir. Bu raporumda, elbette ancak tarih bilimine ilişkin çalışmalar üzerinde durmak ve bunlar arasında da en önemli saydığım ve kongremizle de gerçekten yakından bağlantılı olan iki konuyu ele almak emelindeyim. Bunlardan biri, kaynakların araştırılması ve incelenmesi; yani esas itibarıyla bunların yayımlanmak üzere hazırlanması konusunu kapsıyor. Diğeri ise, her Türkologun ve dolayısıyla tarihçilerin de ilgi duyacaklarını tahmin ettiğim bibliyografya çalışmalarını içeriyor.

Türk tarihçilerinin daha önceki kongrelerinde de, Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'nin Doğu Bölümü'nde muhafaza edilen yazma eserler hakkında bilgi vermek fırsatını bulmuştum. Fakat araştırma grubumuzun faaliyeti sadece bu yazmalar çerçevesinde kalmıyor. Aynı zamanda, temin edebildiğimiz başka yazma eserleri de dikkate almaya çalışıyoruz. Macar-Türk ilişkilerini yansıtan kaynakların, bizim için özellikle önem taşıdığını ayrıca ifade etmeme her halde ihtiyaç yok. Genel olarak Osmanlı tarihi kaynaklarına gösterdiğimiz ilgi de daha az değil.

Şimdi, yürütülen çalışmalardan bazılarını tanıtmama müsaade edin. Hemen ilâve edeyim ki, temas edeceğim her yazma eseri incelerken amacımız, bunların transkripsiyonunu, çevirisini ve nihayet yayımını hazırlamaktır.

Önce, incelemek üzere bir Alman kütüphanesinin yazma eserler koleksiyonundan sağladığımız eserle başlamak istiyorum. Bu yazma eser, Ebu Bekr b. Behram'ın *El-feth er-rahmani fi terz-i devlet-i osmani* adlı eseridir. Bu eserin ilginç bir yanı, uzun süre Türkoloji alanında tanınmamış olmasıdır. Franz Babinger, bilinen el kitabında yazarın çalışmalarını ayrıntılarıyla gözden geçiriyor. Bunlar arasında *El-feth er-rahmani fi terz-i devlet-i osmaniye* de temas ediyor, fakat bu yazma eser "kayıp olduğu için", eser hakkında pek fazla bir şey bilmediğimizi de ilâve ediyor. Bir süre sonra bu eserin bir yazmasının gene de bulunmuş olması elbette ki memnunluk vericidir.

Konuya giriş olarak yazarından biraz söz etmek her halde faydalı olur. Hayatı hakkında bildiklerimiz nispeten az. Şamlı olduğunu, öğrenimini orda yaptığını biliyoruz. İlk başta, coğrafyacı olarak adını duyurdu. IV. Mehmed'in emri üzerine, Hollandalı Willem Janszoon Blaeu'nun Dünya Atlasına dayanarak, iki büyük coğrafya eseri hazırladı. Hayatının son yıllarında Sultan II. Süleyman kendisini, devlet nazariyesi hakkında bir inceleme hazırlamakla görevlendirdi. Bu eserini 1689'da tamamladı. İşte, araştırma grubumuz şimdi bu yazma eser üzerinde çalışıyor.

Bu eser esas itibarıyla risaleler arasında yer alıyor. Burada, bu eserler hakkında Osmanlı tarihî çalışmaları arasında bunların oynadığı rolden, kaynak olarak taşıdıkları değerlerden ayrıca söz etmeye her halde ihtiyaç olmasa gerek. Bilindiği gibi, bu dönemde —elbette ki toplumsal-politik nedenlerle—, böyle pek çok eser hazırlandı. Bu eserin nereden kaynaklandığı da açıkça hissedilebiliyor. Zira eserin doğuş yılı ikinci Viyana kuşatmasını izleyen, 15 yıldan fazla süren savaşlar dönemine düşüyor. Osmanlıların uğradığı yenilgiler, bir zamanların ihtişamı ve önüne geçilmesi imkânsız sayılan gerileme arasındaki kontrastı yeniden odak noktasına getiriyor; sebeplerine ve neden böyle olduğuna cevap aranmasına, geçmişin ve o dönemin aydınlatıcı unsurlarının eleştiri gözüyle incelenmesine ışık tutuyor. İşte bu eser, gerilemeyi, yenilgileri ölçüp biçen böyle bir dönemin ürünüdür.

Geniş kültürü olan yazarın oldukça zengin tecrübelerine ve bilgilerine dayanarak bu çalışmasını yürütmüş olması da eserin değerini gene artıran bir unsurdur. Hemen ilâve edelim ki, yazarın bilgisi Osmanlıların geçmişine ve o dönemine münhasır kalmamıştı, gerçekten de Avrupa çapında bilgilere sahipti. Eserin adı belki, eski zaferlere, bir zamanların ihtişamına duyulan hasreti ifade ettiği hissini de uyandırabilir. Fakat eserin kendisi, ciddi ve objektif bir inceleme olduğunu ortaya koyuyor. Ebu Bekr b. Behram bu çalışmasında, Osmanlıların askerî-idarî strüktürünün işleyişinde zorluklar doğuran problemleri ele alıyor. Ayrı ayrı hükümdarların hatalarını, tımar düzenindeki aksamaları, seferlerin hazırlanmasında çıkan güçlükleri ayrıntılarıyla inceliyor. Bütün bunlar sayesinde, Osmanlı İmparatorluğundaki iç çatışmalar hakkında ayrıntılı tanıtımlar elde edebiliyoruz. Ebu Bekr b. Behram gerilemenin önlenebilmesi için, klâsik koşullara geri dönülmesini, geleneksel strüktürün korunmasını ve tatbik edilmesini gerekli görüyor.

Oldukça hacimli bu eser, değerli bir tarihî kaynak sayılabilir. XVII. yüzyıl sonlarındaki koşulları, Osmanlıların imparatorluk sorunlarını —içerden— nasıl gördüklerini bir ölçüde tasvir etmektedir.

Çalışmalarımıza konu olan eserler dizisini şimdi bir Türkiye yazma eseri ile devam ettirmek istiyorum. Bu eser, Ali Efendi'nin *Tarih-i Ungurus* adlı yaz-

ması. Bilindiği gibi bu nadir yazma Revan Kütüphanesi'nde bulunuyor. Franz Babinger, yukarıda bahsettiğim el kitabımı derlerken, henüz bu eserin mevcudiyetinden haberdar değildi. Bu eserin adıyla ilk defa Karatay'ın yazma eserler katalogunda karşılaşıyoruz. Bu isim ve konu olan dönem aynı sıralara düştüğünde, bu eserin de o dönemin tanınmış tarihçisi Mustafa Ali tarafından yazılmış olabileceği düşüncesi epeyce önce ortaya atılmıştı. Fakat hakikatte böyle bir faraziyeyi hiçbir şey doğrulamadığı gibi, eserin konusu ve yazması, daha ziyade bunun aksini destekliyor.

Türk tarihçilerinin bundan önceki kongrelerinde, yayımlanmak üzere hazırladığı benzer isimde başka bir eseri tanıtmıştım. Bu eser, XVI. yüzyıl ortalarında Tercüman Mahmüd'un kaleminden çıkan bir eserd. Burada bundan söz etmemin nedeni sadece, bu iki eserin adlarının benzerliğinin bir tesadüften başka bir şey olmadığına dikkati çekmektir. Sarayda görevli olarak bulunan Mahmud'un eseri, esas olarak başlangıçtan Mohaç muharebesine kadar (1526) Macarların tarihini aktarıyor. Halbuki Ali Efendi'nin eseri, XVII. yüzyıl sonlarında Macar topraklarında geçen harplerin bir döneminin olaylarını derliyor. Yetkimiz olsaydı, eserin adını belki de "Tarih-i sefer-i Ungurus" şeklinde değiştireirdik.

Bu eserin kendisi hakkında önce birkaç noktayı belirtmek istiyorum. Ali Efendi bununla bize, hacimli bir yazma eser bırakmış değil, hepsi hepsi, pek sık yazılmış yüz sayfadan ibaret. Fakat bunu tamamlanmamış bir eser sayabiliriz. Eseri incelerken, bizim için bilinmeyen bir sebepten ötürü yazarın belirli bir noktadan ileriye gitmediği intibai uyandı.

Eser aslında yukarıda zikredilen harp döneminin ilk yıllarında geçen olayları topluyor. Olaylar dizisi, Ayni Hasan Paşa'nın Bosna savaşları sırasında şehit olmasıyla başlıyor, sonra da Vezir-i Azam Sinan'ın yönettiği savaşların tasviriyile devam ediyor. Bu anlatımda Veszprém'in Türkler tarafından muhasarası ile Hatvan ve Esztergom'u geri almak için Macarların teşebbüsleri de ele alınıyor. Eser, Tata, Győr ve Komárom bölgelerinde geçen olaylar ve bunlarla bağlantılı olarak Tatar kuvvetlerinin rolü hakkında bilgiler veriyor. Aynı zamanda, Sultan Murad'ın ölümü ve Sultan Mehmed'in tahta geçmesi, sonra da bunun ardından sultanın başlattığı seferle ilgili olayların tasviri önemli bir yer alıyor. Bu seferde Osmanlı kuvvetleri Csanád, Makó, Szolnok güzergâhıyla Eger'e ulaşıyor ve kısa bir muhasaradan sonra Eger'i de ele geçiriyor. Bu seferin daha sonraki olaylarından, ilk başta da tayin edici nitelikteki Mezökeresztes muharabesinden artık söz edilmiyor. Zira bu eser, harbin bu dönemini ihtiva etmiyor.

İnşa stilinde yazılmış olan eserde, belirli bir kesiklik açıklıkla hissedilebiliyor. Eserin önemli bir bölümü temize çekilmiş bir yazma iken, 81. sayfadan

sonra yazılar vasatlaşıyor ve gittikçe daha fazla bir tahrir niteliği alıyor. Yazmanın şekli görünüşü, muhtevasıyla oldukça ahenk içinde; yazarın, bilmediğimiz bir sebepten ötürü, bu önemli savaşın ilk dönemini anlatmakla yetinerek, tasvirine son vermek zorunda kaldığını sadakatle aksettiriyor.

Bu tasvirin kaynak değeri, yerine göre değişiyor. İlk başta, sultanın başlattığı seferin tasvirinde birçok yeni unsura rastlanıyor. Tarihlerin bir kısmı yanlış, eserin bazı yerlerinde yazarın bunları düzelttiği de görülüyor. Düşman kuvvetlerin yöneticilerinin adları çok defa eksik. Yazar bunları her halde sonradan tamamlamak istemiş olacak. Bu tasvir yazarın kendisi hakkında hiçbir şey ifşa etmiyor. Sadece, bir olayla bağlantılı olarak, olayların bizzat şahidi olduğunu öğreniyoruz.

Ali Efendi'nin *Tarih-i Ungurus* adlı eserinin yayımlanması, yazmanın bütün eksikliklerine rağmen, bu dönem üzerinde çalışmalar yapan tarihçiler için büyük bir kazanç olur.

Bu iddiasız tebliğim çerçevesinde elbette yayımlamak amacıyla hazırladığımız diğer yazmaları ayrıntılarıyla ele almam mümkün olmaz. Sadece özetle hatırlatmakla yetinmeme müsaade buyurun. Budapeşte'deki Akademi Kütüphanemizin Doğu Bölümünün yazmaları arasından iki eser üzerinde çalışmalarımızı yürütüyoruz. Biri, Sokollu Mustafa Paşa'nın tanınmış biyografisi. Diğeri ise, Tiryaki Hasan Paşa'nın Kanizsa müdafaası (1601) sırasındaki savaş kahramanlığı hakkındaki eser. Her iki eserin birçok yazması biliniyor ve bunlar ilk başta da Türkiye'deki koleksiyonlarda bulunuyor. Bu eserlerde bizleri, bilinen yazmanın kaynağını ortaya çıkarılması değil de muhteva bakımından bağlantıları ilgilendirdiğinden, Macaristan'da bulunan yazmaların incelenmesini yeterli bulduk.

Edirne'deki Sultan Selim Camiinin inşaatı şartlarını kaleme alan Mustafa Dayezade eserini, Almanya'daki yazma eserler koleksiyonundan sağladık. Bu eser, mimarî tarihinin ilginç bir tasviri sayılabilir ve devrin kültür tarihine değerli bir katkı olabilir.

Burada ancak kısaca temas etmek istediğim, fakat pek önemli saydığımız bir teşebbüsümüz de, Budapeşte yazma eserlerinin iki değerli örneği olan *Texkeretü'l Evliya* ile *Ferec bad eş-şide* üzerinde yaptığımız çalışmadır. Bu ikincisinin işlenmesinde hareket noktası olarak Prof. Andreas Tietze'nin şimdiye kadar yaptığı araştırmalarına dayandık. Bu konuya kısaca değinmemim nedeni, bu çalışmalarını dil tarihi amacıyla yürütmekte olmamızdır.

Araştırma grubumuzun faaliyetlerinde, sürekli ve retrospektif bibliyografya çalışmaları önemli bir yer tutuyor. Meslektaşlarımdan bildiği gibi Prof. A. Tietze ile beraber on iki yıl kadar önce "Turkologischer Anzeiger" adıyla

sürekli Osmanistik bibliyografyasını gerçekleştirmek imkânını bulduk. Şimdiye kadar bunun 12 cildi yayımlandı. Bu çalışmalara araştırma grubumuz şimdiye kadar da faal olarak katıldı. Fakat Prof. A. Tietze ile beraber hazırladığımız plân gereğince, çalışmaların organize edilmesinde, yayının derlenmesi ve redakte edilmesinde bize gittikçe daha fazla ödev düşüyor. Retrospektif bibliyografya çalışmaları arasında burada *Bibliographisches Handbuch der Turkologie* adlı kitabı hatırlatmak isterim. B. Kellner-Heinkele ile birlikte derlediğimiz bu kitap, Türkoloji bibliyografyasına izahlı bir giriş veya bir kılavuz oluyor. Kitap, bütün Türk halkını ve Türkoloji çerçevesinde her bir toplum bilimi disiplinini dikkate alıyor. Elbette kolayca anlaşılacağı gibi, kitapta ele alınan yaklaşık 3000 izahlı bibliyografyanın oldukça önemli bir kısmı tarihî konuludur. Bibliyografya el kitabının ilk cildinin yakında yayımlanmak üzere olduğunu burada duyurmaktan ve sizlere şimdi son tashihleri takdim edebilmekten memnunluk duymaktayım. İkinci cildin ise henüz derlenmesi yapılıyor.

Ele alınan bibliyografya malzemesi her iki ciltte 1979'a kadar uzanıyor. Bunu izleyen dönemde, tam olarak 1980-1984 arasında yayımlanmış olan bibliyografyalar, yeni bir ciltte gösterilecek. Böylece bu retrospektif bibliyografya teşebbüsü esas itibarıyla sürekli karakter kazanmış oluyor.

Türk yazma eserleri katalogunu ayrıntılarıyla ele alan izahlı bibliyografyayı tamamlamak üzereyim. Bunun malzemesi esas olarak günlerimize kadar uzanıyor. Bu bibliyografya el kitabı da yüzlerce katalogu ayrıntı olarak ele alıyor. Bu bibliyografya el kitabının her Türkolog için faydalı bir yardımcı araç olacağını umuyorum.

Bu mütevazı raporumu böylece bitirmek istiyorum. Her halde sayın meslektaşlarımın da hissedebildikleri gibi, birçok alanda Türkoloji için ve bu çerçevede içinde tarihî araştırmalar için faydalı çalışmalar yapmak emelindeyiz. Ve her alanda Türk meslektaşlarımızla iş birliğini arzu ettiğimizi ilâve etmem her halde lüzumsuz olur.